

EDİRNELİ NAZMÎ'NİN TÜRKÎ-İ BASİT DİVANI'NDA GIYİM UNSURLARI

Işlay Pınar Özlük*

Özet

Edirneli Nazmî'nin Türkî-i Basit başlığı altında toplanan şiirlerinden yola çıkarak yapmış olduğumuz bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun giyim kültürünün anlaşılmasına katkı sağlamak amacını taşımaktadır. Bilindiği üzere edebî metinler, içerisinde doğup büyüdüğü toplumun birçok özelliğini de taşırlar. Metinlerin, şiirlerin arasında günlük hayatın, adetlerin ve inançların izini sürmek mümkündür. Biz de diğer şiirlerinin sayısı göz önüne alındığında oldukça kolay şiir yazabildiği görülen Edirneli Nazmî'nin Edebiyat Tarihimiz için oldukça önemli olan Türkî-i Basit şiirlerini ele alarak bu yalın dille söylenen şiirlerden çıkan giyim unsurlarıyla ilgili malzemeyi yorumladık ve dikkatlere sunduk.

Anahtar sözcükler: Edirneli Nazmî, Türkî-i Basit, Türkî-i Basit'te Giyim, Klasik Türk Şiiri'nde Giyim.

* Dr. Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-mail: ipozluk@hotmail.com

Giyinmek, örtünmek, yemek-içmek gibi insanoğlunun ilk ihtiyaçlarındandır. İnsanoğlunun iklim şartlarına, hava durumuna uyum sağlamak için sadece korunmak amacıyla başlayan giyim serüveni toplu yaşamın, yerleşik hayata geçişin ve sosyalleşmenin başlamasıyla birlikte bambaşka bir mecraya yönelmiştir. Toplum normlarına uygun olma isteği, herkes gibi görünmek arzusu, beğenilmek ve takdir görmek gibi arzular, giyimin yıllar içerisinde büyük bir endüstri ve tüketim toplumunun en büyük handikapı hâline gelmesine neden olmuştur. Böylece *Meydan Larousse*'un giymek kelimesi için yaptığı şu açıklama da, tanımın tamamı değil, sadece çok küçük bir parçası haline gelmiştir “*havanın etkisinden korunmak veya örtünmek için bir şeyi vücudun herhangi bir kısmına geçirmek*” (1990: VI/ 192). Mor eteğin üzerine yeşil kazak giyinmeyip, dakikalarca beyaz gömlek arayan ya da sabahleyin dakikalarca dolabın önünde durup giyilecek onca şey varken hiçbir şey bulamayan biri, eminiz ki herkese tanıdık geliyordur. Sadece bu basit ve gündelik örnekler dahi bize, giyimin artık sadece bir örtünme işi olmadığını göstermektedir. Bu durum, XXI. asra ait bir özellik değildir elbette. Günümüzde yerleşmiş olan bu bakış açısının temelleri yüzlerce yıl öncesinde atılmıştır. Osmanlı Devleti döneminde de, giyime son derece önem verildiği görülmektedir. Nitekim bu husus, şiirlerde net bir şekilde yansıtılmıştır. Bu çalışmada, sadeleşme ve mahallileşme hareketi denildiği zaman ilk akla gelen ve XVI. asrın önemli şairlerinden olan Edirneli Nazmî'nin *Türki-i Basit Divanı*'ndaki giyim unsurları yorumlanmaya çalışılacaktır.

Dili zaman zaman Yunus Emre'yi anımsatan Edirneli Nazmî'nin *Türki-i Basit Divanı*'nda yer yer giyim ve kuşamla ilgili kullanımlara rastlanılmaktadır. Ayrıca bazı kumaş çeşitleri de şiirlerde görülmektedir. Özellikle bu iki unsurun, birbirinden ayrılamaz bir hüviyette oldukları dikkat çekmektedir. Toplumun gelir seviyesi ve refahı ne denli yüksek olursa, giyime harcanan meblağlar da, o denli yükselmektedir. Bu noktadan bakıldığında, Osmanlı Devleti'nde giyime hem çok önem verildiği hem de çok para harcandığı söyleyebilir. Çünkü ipekliler, altın ve gümüş tellerle dokunan kumaşlar giyimin daha o dönemde ne denli büyük bir pazara sahip olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Kaftanlara, fistanlara, gömleklere vb. pek çok giyim eşyasına vücut veren kumaş bahsi bile başlı başına bir araştırma konusudur. Daha o dönemde kumaşların kalite kontrollerini ve denetimlerini yapmak amacıyla kumaş damgalarının kullanılmış olması hayret vericidir. Hatta kumaşlara vurulan bu damgalar birçok şairin şiirinde görülmektedir. Nitekim Sâbit'in aşağıdaki beyti, kumaş damgası ile şiirdeki güzellik bağlantısını şairlerin nasıl kurduğunu

en güzel şekilde göstermektedir. Güzel bir şekilde dokunmuş belagat kumaşına, bu şah beyitle altın damga vurduğunu belirten Sâbit, esasında güzel bir kumaşın üzerindeki damga nasıl o kumaşın kalitesini belirliyor, değerine değer katıyorsa; güzel bir şiire de şah beytin o derece güzellik kattığını vurguluyor:

*Şu hoş-kumâş-ı nesîc-i belâgate Sâbit
Bu şah beyt ile tamgâ-zen-i perend oluruz*

Sâbit D, G. 143/ 5

Divanlarda onlarca kumaş ismine rastlanmaktadır. Osmanlı, özellikle XV. asırdan itibaren kumaş sanatı konusunda yabancı ülkeler tarafından da takip edilir hale gelmiştir. Kumaşların dokumalarında kullanılan altın ve gümüş teller, bu kumaşlara aynı zamanda maddi anlamda son derece büyük bir değer katmaktaydı. Bu minvalde, Osmanlı'dan kendisi için kumaş alan kral ve kraliçelerden bahseden vesikalar dikkat çekicidir. Nitekim 1565 yılında Bursa kadısına gönderilen şu vesika bu hususa ışık tutmaktadır:

“Haliya Leh kralı tarafından risalet tarikiyle südde-i saadetime gelen elçi müşarünileyh kral için mahrusei mezbureden bir mikdar kadife ve sair meta almak murad edinüpolbapta hükmü şerifim varıcak elçi mezbure ticaret için olmayup kral için akça ile bir mikdar akmişe almak istedikte hilâfi şer’i şerif kimesneyi dahl ve taarruz ettirmiyesin (Drağman İbrahim Beye verildi)” (Yatman 1945: 14).

Görüldüğü gibi, bu vesikada ticaret için değil, bizatihi Leh kralının kendisine kadife gibi bazı kumaşlar almakla görevli olan elçinin herhangi kötü bir olayla karşılaşmaması için Bursa Kadısından gerekli tedbirin alınması istenmektedir.

XVI. asra gelindiğinde Avrupa’da Osmanlı kumaş desenlerinin taklit edildiği görülmektedir (Yatman 1945: 19). Edebiyat ve toplum ilişkisi göz önüne alındığında divanlarda sosyal hayattan izlerin görülmesi son derece normaldir. Kumaşçılığın son derece ilerlemiş olduğu bu yıllara ait bir edebî ürün olan Edirneli Nazmî’nin Divanında da, bazı kumaş ve giysiler karşımıza çıkmaktadır. Hatta Divan’da giyim unsurlarıyla ilgili atasözlerine de rastlanmaktadır. Bunlardan biri “Ata bakma tona bakma câna bak” şeklindedir:

*At u tonıyla bezenmekden bezer yâr isteyen
Kim demişler ata bakma tona bakma câna bak*

Edirneli Nazmî D., G. 107/ 2

Ayrıca giyimle ilgili çeşitli deyimler de kullanılmıştır. Nitekim “Bu gönül, dünya işleriyle uğraşmaya başladıktan sonra yakasını tasa elinden

kurtaramaz oldu” anlamına gelen aşağıdaki beyitte şair, “yakasını kurtarmak” deyimini farklı bir söyleyişle ifade etmektedir:

*Dünye derdine düşelden beri bu çorlu gönül
Yakasın tasa elinden devinüp kotaramaz*

Edirneli Nazmî D., G. 62/ 2

Divanda Adı Geçen Kumaşlar

Altınlı: Altınlı, altın işlemeli elbiseler için kullanılan genel bir tabirdir. Nazmî gümüşten daha beyaz bir güzel olduğunu ifade ettiği sevgiliye altınlıların yakışacağını düşünmektedir:

*Gümüşden ak güzelsin sen güzel hey
Sana altınlular key yaraşur key*

Edirneli Nazmî D., G. 284/ 47

Altınlı benek: Şiirlerde altın benekli veya benek altınlı olarak karşımıza çıkan bu kumaşın üzerinde altın renkli benekler olduğu akla gelmektedir. Ancak kaynaklarda bu kumaş hakkında bilgi bulunmamaktadır. İlk beyitte “kimde altınlı benek görse bebek gibi özendiğini” söyleyen şair, ikinci beyitte ise “altınlı benekten yapılmış bir kaftan”dan söz etmektedir:

*Kimde kim görse bir altınlı benek
Özenür göz ana nite ki bebek*

Edirneli Nazmî D., G. 119/ 1

*Kanlı dögünler ki kapladı beni
Döndi bir kaftana altınlı benek*

Edirneli Nazmî D., G. 117/ 4

Atlas: Atlas, atkı ve çözümlü iplikleri ipekten dokunmuş, farklı desenlerde bazen kabartma çiçekleri de olan parlak bir kumaş türüdür. Farklı renklerde olabilen bu kumaşın incelerinden elbise, kalınlarından ise, elbise içlerine astar yapılmaktaydı. Hem kadınlar hem de erkeklerin kullandıkları bu kumaşın ağırları bazen yorganlarda da kullanılmıştır (Pakalın 1983: I/111). Dokunulduğunda sert ve kendisine has bir hışırtısı olan ve ekseriyetle düz renkli olarak dokunan bu kumaşın, nakışlı harelî, sırmalı, elvani, gülnumi, mermeri, mertebani, frengi gibi çeşitleri vardır (Antika Ansiklopedisi 1998: 28).

İpekli ve kıymetli bir kumaş olan atlas, şiirlerde genellikle değersiz kumaş türleriyle birlikte kullanılarak bir kıyaslama unsuru olarak

kullanılmıştır. Atlas, dîbâ gibi kumaşlar maddi varlığı sembolize ederken pelas, çul gibi kumaşlar ise bunun tam tersi için kullanılmıştır. Hayretî'nin aşağıda verilen beytinde de bu söylediklerimize örnek olacak bir kullanım söz konusudur. Şair “Ey Hayretî! Sen atlas-ı zer-beft ile övünme, âşık için kara çullar kadar değerli bir giysi yoktur” diyerek âşığın maddeden ne denli soyutlandığını, maddi şeylere önem vermediğini ifade etmektedir. Atlas-ı zer-beft, altın işlemeleri olan atlasa verilen isim olup çok değerlidir. Çul ise bunun tam tersi kaba, kıymetsiz bir kumaştır.

*Atlas-ı zer-beft ile fahr itme sen ey Hayretî
'Âşıkâ fâhir libâs olmaz kara çullar gibi*

Hayretî D., G.436/ 5

Edirneli Nazmî ise şu beytinde “Ay oğul güneş gibisin sana al kırmızı atlas yakıştır” demektedir:

*Yalabırsın güneş gibi ay oğul
Sana ki yaraşur şol al atlas*

Edirneli Nazmî D., G. 67/ 4

Çul: Çulun, beyitlerde kullanımına bakıldığında, genellikle maddi varlıklardan ve zenginliklerden uzak durmanın, uzak olmanın bir sembolü olarak kullanıldığı görülmektedir. Zenginliği ve lüksü sembolize eden atlas, zer-beft, dîbâ gibi kumaşlarla birlikte kullanılan ve bu hüviyetin zıddını ifade eden çul vesilesiyle şairler, çarpıcı bir anlatım oluşturmuşlardır. Ayrıca çul, hem dervişlikle hem divane olmakla özdeşleşmiş hem de onlara has bir unsur haline gelmiştir.

*Bir iti hoyradun altunlu tonı
Bir itün sırtında san alaca çul*

Edirneli Nazmî D., G. 140/ 4

Çulha: Yünden dokunan bir kumaş türü olan çulhanın yer aldığı şu beyitte, Edirneli Nazmî kumaş dokuma tezgâhının bir aparatı olan mekikten de bahsetmiştir:

*Arada çulha mekügi gibi âh
Engelün oynadığı key katı put*

Edirneli Nazmî D., G. 22/ 3

Divanda Geçen Giyim Eşyaları

Osmanlı'nın giyim eşyaları ve alışkanlıkları bu toplumun birer mirasçısı olan bizler için muğlâk veya oryantalist tablolardan muhayyilemize yerleşmiş bazı resimlerden ibarettir. Ancak bu konuda araştırma yapanların aralamış oldukları kapı, bizleri rengârenk ve ihtişamlı

bir dünyaya götürecek hüviyettir. Nitekim XVIII. asırda İngiltere'nin Osmanlı elçisi Lord Montagu'nun eşi olması sebebiyle İstanbul'da bulunan ve mevkisi sayesinde devletin önemli yöneticilerinin dahi evlerine girip çıkma şansına sahip olmuş olan Lady Mary Montagu'nun “*Türkiye Mektupları*” ismiyle basılan eserindeki kadın giyimiyle ilgili aşağıdaki satırlar, bu hususa ışık tutacak mahiyettedir:

...önce gayet geniş bir şalvarım var. Bu gayet ince, gül pembesi, kenarı sırmalı kumaştan yapılmış bir şalvar. Terlikler sırma işlemeli beyaz deriden yapılmış. Şalvarın üstüne sarkan tül gömlek tamamen işlemeli. Gömleğin kolları kolumun yarısına kadar iniyor ve çok geniş. Yakasını elmas bir düğme ilikliyor. Göğüsün renk ve şekli gömlekten tamamen görünmüyor. Entari ise sanki vücuda göre biçilmiş ceket. Fakat benimki beyaz Şam kumaşından yapılmış, kenarı ise gayet kalın sırma işlemeli. Bu çeşit elbiselerde düğmenin elmas veya inci olması lazım. Kollar arkaya doğru genişliyor. Mintanım ise şalvarımın kumaşından. Elbise vücuduma çok uygun. Uzunluğu ayaklarıma kadar. Bele aşağı yukarı dört parmak genişliğinde bir kemer takılıyor. Kolları uzun ve dar. Zengin kadınların kemerleri elmas veya sair kıymetli taşlarla süslü. Fazla masraf olmasın diye bazılarını işlemeli satenden yapıyorlar. Ayrıca önden elmaslı toka ile bağlanıyor bu kemerler. Türk kadınları kürkü ev elbisesi olarak bazen giyip bazen çıkarıyorlar. Bu kürkler ağır dibadan, içleri samurla kaplanmış, kolları omuzlardan aşağı inmiyor. Benimki kenarları sırmalı yeşil kürk. Başa giyilen şapkalar kalpak deniliyor. Kışın giyilenleri elmaslarla işli kadifeden, yazın ise bol sırmalı kumaştan yapılıyor. Başın öbür yanındaki saçlarda toplanıyor., üstüne çiçek veya sorguç gibi şeyler konuluyor. En revaçta olanı da muhtelif taşlardan müteşekkil büyük bir demet takmak. İncilerden çiçek goncaları, elmaslardan yaseminler, yakutlardan güller, sarılarından da fulyalar yapılıyor. Bütün bunlar o derece güzel yapılıyor ki, daha güzelinin yapılabileceğini tasavvur edemezsiniz. Saçlar olduğu gibi arkaya dökülüyor, inciler ve fiyonklarla süslenmiş örgüler yapılıyor (Montagu, trsz: 51-52).

Edirneli Nazmî'nin Türki-i Basit şiirlerinde başa, vücuda ve ayağa giyilen şu giyim ve kuşamlarla karşılaşılacaktır:

Baş giyilenler

Osmanlı Devleti'nde başa başlık takmadan toplum içine çıkmanın, hatta تنها bir yerde bile baş açık oturmanın hoş görülmediği ve son derece ayıp sayıldığı, meclislerde baş açmanın saygısızlık ifadesi olarak görüldüğü kaynaklarda anlatılmaktadır (Onay 2000: 116). Baş giyiminin bu kadar

önemli olduğu bu yerde başlıklara da son derece önem verilmekteydi. Edirneli Nazmî'nin Türkî-i Basit Divanı'nda buna uygun kullanımlar şu şekildedir:

Dülbend: Keten ve pamuktan dokunan, ince ve beyaz bir bez olan dülbend, sargı bezi, yara bezi veya sarıkların üzerine sarmakta kullanılmaktaydı. Ancak dülbend, günümüzde kadınların başörtüsü olarak kullandıkları bir giyim eşyası olarak karşımıza çıkmaktadır (Koçu 1967: 98).

*Sevdiğün kim gele odana sevinç eyle gönül
Çıkar ol şenliğe dülbendüni götür göge at*

Edirneli Nazmî D., G. 23/ 2

Takke: *Antika Ansiklopedisi*'nde, genellikle ince kumaşlardan yapılan bir başlık olduğu ifade edilen takke (1998: 414) için Koçu, erkeklerin saçlarını uzatmadıkları, hatta pek çok kimsenin başını ustura ile kazıttığı devirlerde, başın üşümemesi için evde taktıkları başlık olduğunu ifade etmektedir. Hatta bu başlığın, gece yatağa yatılırken de baştan çıkarılmadığı bilgisini veren Koçu, takkelere ince bir tabaka pamuk konulduğunu ve takkenin başlığın altına teri emmesi için giyilen “Terlik”, “Araççın” den farklı olduğunu, ayrıca yapı olarak takkenin bu başlıklardan daha kalınca olup, “Gecelik Takkesi” diye anıldığını belirtmektedir (Koçu 1967: 220).

“O şal kürkü ile kaplan derisi takke sana çok güzel yakışır giy, aslanım benim ” anlamındaki beyitten takkenin kaplan derisinden yapıldığı da anlaşılmaktadır:

*Key yaraşur key güzel düşer o şal kürki ile
Sana şol kaplan derisi takye aslanum benim*

Edirneli Nazmî D., G. 154/ 4

Yelken takke: Bu başlık sarayda yazı işleri, yazılanların dağıtımı, sefaretlerle olan ilişkilerde aracılık gibi işlerle vazifeli olan başçavuşlar ve çavuşlar kullanılmıştır. Ayrıca sarayda saz çalan sazendelerin de çavuşlarla birlikte bu başlığı kullandıkları görülmektedir (Kumbaracılar 1983: 12).

Nazmî'nin yelken takke giymiş bir levendi sevdiği için gönlünün esen bir yel ve çağlayan bir deniz haline geldiğini ifade ettiği beytinden bu başlığın levendler tarafından da giyildiği anlaşılmaktadır:

*Oldı gönlüm bir yiler yıl dahı bir çağlan deniz
Sevdi yelken takye giymiş bir levend oğlanını*

Edirneli Nazmî D., G. 247/ 4

Üsküf: Üsküfle ilgili kaynaklarda farklı tanımlar yer almaktadır. Bunların bir kısmı şu şekildedir:

Şemseddin Sami Bey *Kâmûs-ı Türki*'de bir yeniçeri serpuşu olduğundan hiç bahsetmeyerek şunları söylemektedir: “İsmi aslı Rumcadır; tepesi devrik ve ucu püsküllü takke ki ekseriya Akdeniz adalıları giyer; kırmızı yünden örgü olup fesin esasıdır.”

Hüseyin Kâzım Bey, *Büyük Türk Lügati*'nde şunları dillendirmektedir: “İtalyanca iskufa (Scuffia) dan Üsküf, gecelik takkesi, külah; Yeniçeri zabitlerine mahsus serpuş, yarısı başın üzerinde durur ve yarısı kıvrılıp arkaya sallandırılırdı (yatırma)”.

M. Zeki Pakalın ise, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri* isimli eserinde şöyle kaydetmektedir: “Üsküf isminin Arapça Kufiye ve Rumca Ksufos'tan geldiği söylenir. Yeniçeri Börkünün kenarının sırmalı idi; Kapıkulu yaya askeri (bu arada başta Yeniçeriler) ile bunların zabitleri giyerdi. Üsküfün kırmızı kadifelerini de, iki tarafına birer zülûf takarak Saraydar Silâhtar Ağa giyerdi.”

Sırma işlemeli bir börk olan üsküfün, kaşıklık-tüglüğü vardır, buraya yeniçeri zabitleri rütbelerine göre turna kuşu teli, balıkçıl kuşu teli takmışlardır (Koçu 1967: 236- 37).

*O kul oğlunun altın üsküfle gün
Geçer her gün imdi gelüp yerdeşi*

Edirneli Nazmî D., G. 274/ 2

Kenarında dört parmak kalınlığında sırma işlemesi bulunan ve genellikle keçeden yapılan üsküfün tepe bölümü uzunca olup arkaya doğru yatırılmaktadır. Üsküf de, Osmanlı baş giyiminin hemen bütün unsurları gibi bir meslek yahut sınıf tarafından kullanılmıştır. Yaya başından daha üst rütbedeki askerler tarafından kullanılan üsküfün ön tarafında tüylük ya da kaşıklık denen metal bir yuva bulunmaktaydı. Buraya takanın rütbesine göre turna ya da balıkçı tüyü, süpürge sorguç gibi bir şey takılırdı (*Antika Ansiklopedisi* 1998: 451).

Nitekim Edirneli Nazmî, aşağıdaki beyitlerinde üsküfün ön tarafına takılan turna teli ve altın telleri dile getirmektedir. İlk beyitte şahin bakışlı güzele başına taktığı turna telinin yakıştığını ifade eden şair, ikinci beyitte Rum ilinin güzellerinin başlarına altın ve turna telleri taktıklarını söylemektedir:

*O şahin bakışlı güzel yaraşur
Dakındukça başına turna teli*

Edirneli Nazmî D., G. 275/ 4

*Rum ilinin güzelleri dakınur
Başa altın teliyle turna teli*

Edirneli Nazmî D., G. 262/ 7

Vücuda Giyilen Giyim Unsurları

Vücuda giyilen giyim eşyalarını ele aldığımız bu başlık altında giyilen giyim eşyalarının yanı sıra kullanılan bazı aksesuarların da yer aldığını ifade etmemiz gerekmektedir. Bu aksesuarları bu başlık altında incelememizin sebebi aksesuarların giysileri ve giyim-kuşamı tamamlayan unsurlar olmalarındandır.

Don: Don genel olarak bütün bir giyimi ifade etmekle birlikte kaynaklarda belden aşağısını örten iki paçalı bir giyim unsuru olarak tarif edilmektedir. Bunun yanında, elbiselerin altına giyilen ve bugünün iç çamaşırı görevini gören giyim eşyasına da iç donu denilmektedir.

Koçu, iç donlarını önce kadın ve erkek olarak ikiye ayırmış daha sonra da bunlarla ilgili ayrıntılı bilgi vermiştir. Giyen kişinin mali durumuna göre donun kumaşı farklılık göstermektedir. Don yapımında bürüncük, patiska, kaba bez (Trabzon Bezi, Amerikan Bezi gibi) gibi farklı kumaşlar kullanılmış ve bazen de ipekli işlemler ve çintemani ismi verilen bir nakış türüyle süslenmiştir. Erkek iç donları ağ kısmı bol, ayak bileklerine kadar uzun, beli uçkurlu ve ayağın kolay geçebilmesi için paçası yırtmaçlı dikilmekteydi. Kadın iç donunun ise boyu ayak bileğine kadar değil, ancak baldırların yarısına kadar gelmekteydi. Paçaları oyalar ve danteller kullanılarak süslenmekte ve süslü uçkurları bulunmaktaydı (Koçu 1967: 94). Ayrıca bu donlar çeşitli renklerde de olabilmekteydi:

Bakmazlar ulular kişiye şimdi be Nazmî

Tâ kimicek saru kızıl yeşil ala ton

Edirneli Nazmî D., G. 167/ 5

Bir iti hoyradun altunlu tonı

Bir itin sırtında san alaca çul

Edirneli Nazmî D., G. 140/ 4

At u tonıyla bezenmekden bezer yâr isteyen

Kim demişler ata bakma tona bakma câna bak

Edirneli Nazmî D., G. 107/ 2

Etek: Kadın giysilerinin belden aşağıda kalan bölümüne etek ismi verilmektedir (*Antika Ansiklopedisi* 1998: 115). Etek kelimesi, bazen vücudun alt tarafına giyilen giyim eşyasını bazen de elbisenin ya da uzun herhangi bir giysinin belden aşağıda kalan kısmını ifade edecek şekilde kullanılmıştır.

“Yârin güzel topuğun açılarak adam öldürmesin diye etek ikide bir yârin ayağına düşer” diyen şair sevgilinin topuğunu görenlerin öleceğini

ifade ederken eteğin boyunun topukları örtecek kadar uzun olduğu bilgisini de vermektedir:

*Âdem öldürmege güzel topuğun açma diyü
Düşer ol yârün ayağına ikide bir etek*

Edirneli Nazmî D., G. 124/ 3

Gömlek: Farsça pirâhen kelimesinin karşılığıdır. Eskiden pirâhen kelimesi kullanılırken daha sonraları gömlek kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Kelimenin doğru yazılışı “gönlek” şeklindedir. Gön deri anlamına gelmektedir. Gönlek çıplak tene giyilen şey demektir. Günümüzde önden düğmeli, bedenine yarısına kadar inen yakalı üst giysilerine bu isim verilmektedir. Kadın gömlekleri ayak bileğine kadar uzun olur. Belden aşağı kısmı iç donun içine sokulur (Koçu 1967: 125; Antika Ansiklopedisi 1998: 140).

Nazmî'nin aşağıdaki beyitlerinden gömleklerin yakalı olduğu, bu yakaların ise bazen kırmızı renkli olduğu anlaşılmaktadır:

*Yakası al o gönlek ki giyer yindek yâr
İrdiğin nice yaka gül gibi ol al yaka*

Edirneli Nazmî D., G. 214/ 2

*Öldürürsün şol yakası al gönlekle beni
Boynuna alursun âh ol âlıla kanum benüm*

Edirneli Nazmî D., G. 154/ 1

Nazmî aşağıdaki beyitte sevgilinin üzerindeki gömleğin titremesini, rüzgâr estikçe titreyen gül yaprağına benzetmektedir. Nasıl rüzgârla gülün üzerindeki yaprak titriyorsa, âşığın âhıyla da yârın üzerindeki gömlek öyle titremektedir:

*Yaprağı ditrer gül üzre nitekim esdükçe yil
Şöyle ditrer gönlegi âhumla ol yâr üstine*

Edirneli Nazmî D., G. 208/ 2

*Döge döge döndüreydi yidi yunmuş bir beze
Gögsünü göstermez âh ol gönlegün bir iri bez*

Edirneli Nazmî D., G. 57/ 5

Kaftan: Kaftan, 1828'deki kıyafet inkılâbından önce giyilen bir üst giysisidir. Ten üstüne giyilen iç donu ve gömlekle başlayan erkek giyim kuşamı kaftan ile tamamlanmıştır. Soğuk havalarda veya sokağa çıkarken bu kıyafetin üzerine zamanımızın paltosu yerine cübbe, kürk kapaniçe giyilmekteydi. Kaftanlar, giyen kişinin mevkiine, mali durumuna göre çok çeşitli şekillerde süslenmekteydi. Genellikle kaftan yapımında en nadide, en değerli kumaşlar kullanılmıştır. Bu kumaşlardan yapılan kaftanların yaka ve

ön kısımları zaman zaman altın teller ve şeritlerle süslenir; elmas, yakut, zümrüt, inci gibi değerli taşlardan yapılan düğmelerle bezenirdi. Kaftanların ne denli kıymetli olduklarının görülmesi için İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi'nde Padişah Elbiseleri salonunda teşhir edilen padişah ve şehzade kaftanları koleksiyonuna bakmak yeterlidir (Koçu 1967: 138).

Kaftan, aynı zamanda ödüllendirme amacıyla padişah ya da sadrazam tarafından devlete faydalı işler yapan görevlilere ve yabancı ülke elçilerine de giydirilmiştir. Murassa, keçe, çuha gibi çeşitleri olan kaftanların kışın giyilenleri kürkle kaplanmıştır... (*Antika Ansiklopedisi* 1998: 196).

Kaftan aynı zamanda muteber bir hediye niteliği taşımaktaydı. XVI. asırda Osmanlı topraklarında bulunan bir gezgin olan Tournefourt, Osmanlı topraklarına gelen bir elçinin getirdiği ve bu elçiye padişah tarafından verilen hediyelerden bahsederken kaftan üzerinde de durmaktadır:

... Bunların dışında çok zengin altın sırmalı yirmi kumaş kaftan ve en güzel İngiliz kumaşlarından çok sayıda başka kaftan da vardı. Armağanlar o kadar çok beğenildi ki, veziriazam bunların kralın mı yoksa büyükelçinin mi armağanları olduğunu sordu; büyükelçi kendi armağanları olduğu yanıtını verdi. Veziriazam, sayın büyükelçinin huzura kabul edilip edilmeyeceğini Padişah-ı Şahaneye yazılı olarak sordu; mektubu taşıyan telhisçi Padişahın yanıtını getirdi; veziriazam yanıtı okumadan önce öptü ve alnına koydu. Yanıtı okuduktan sonra, Ekselanslarına yol göstermekle görevli hizmetkarlar onu avlunun bir yerine götürdüler ve burada maiyetine yetmiş kaftan dağıtıldı; sayın büyükelçi üstüne kırmızı örtü yayılmış bir kerevete oturdu, burada kendine sunulan kaftanı aldı... (Tournefourt 2005: II/ 54).

Kaftan kadın erkek ayrımı olmaksızın her iki cins tarafından da giyilen bir giysidir. Günlük hayatta daha alelade kumaşlardan yapılanlar tercih edilirken, özel günlerde, bayramlarda, ziyafetlerde ve düğünlerde daha ağır kıymetli kumaşlardan yapılmış kaftanlar tercih edilmekteydi. Dede Korkut hikâyelerinde de, gelinlerin giydiği kırmızı kaftandan bahsedilmektedir. Aynı şekilde kırmızı kaftan ve kırmızı duvak gelin giysisi olarak Osmanlı Devleti'nde de varlığını sürdürmüştür.

Som altınla güneş arasında ilişki kuran şair, her ne kadar güneş som altından bir kaftan giyse de, güzellik itibariyle sevgiliyle kıyas edilemeyeceğini şu şekilde dillendirmiştir:

*Güzelliğiyle benzeyemez sana gün nola
Som altunısa giydiği kaftan senün gibi*

Edirneli Nazmî D., G. 269/3

Nazmî şu beytinde ise, altın sırmalarla bezenmiş bir kaftandan bahsetmektedir. Ona göre altınlı kaftan giyen sevgili herkese güneşten daha güzel görünmektedir:

*Yâr kim altunlu kaftanlar giye
Görinür gündən güzel her kimseye*

Edirneli Nazmî D., G. 212/ 1

*Kanlu döğünler ki kapladı beni
Döndi bir kaftana altunlu benek*

Edirneli Nazmî D., G. 117/ 4

Yukarıdaki beyitlerde sevgiliyi güneşten güzel gören şair, şu beytinde ise sevgiliye kaftan dikmek için boyunun ölçüsü alan terziyi kıskandığını ifade etmektedir:

*Âh o kaftanun diken derzi degirür sana el
Ölçer iken boyunu arşunla bir nice kez*

Edirneli Nazmî D., G. 57/ 2

Kemer: Pantolon ya da eteğin düşmemesi için bele takılan ve genellikle önündeki bir tokayla tutturulan kumaş, deri veya çeşitli madenlerden yapılan giyim eşyasıdır. Ancak kemer eskiden beri Türk toplumunda çok daha farklı anlamlara gelmektedir. Kemer yüzyıllar önce hâkimiyet ve aidiyet anlamları taşımaktaydı. Kemere işlenmiş olan figür, kişinin hangi topluluğa ait olduğunu veya iktidar sahibi olduğunu gösteren bir alamet hüviyetindeydi. Türk geleneklerinde evin kızı düğün esnasında evden çıkarken, erkek kardeşi, ağabeyi ya da en yakın erkek akrabası tarafından o evden namuslu ve el değmemiş olarak ayrıldığına bir göstergesi olarak beline kemer veya kuşak bağlanmaktadır. Kemer Osmanlı toplumunda zenginliğin de bir işaretidir. Altın ve gümüş kullanılarak, üzerine değerli taşlar işlenerek yapılan kemerlerin yanı sıra; çok kıymetli kumaşların üzerine, değerli taşlar kullanılarak yapılan süslemelerle birer sanat eseri haline gelen kemerlerin örneklerine müzelerimizde rastlanmaktadır. Bunların dışında kemer tarikat giyiminde önemli bir yere sahiptir. Hatta bu giyimden ayrılmaz bir parçasıdır demek yanlış olmaz. Tarikat giyiminde kemer, aidiyetin, bağlanmış, biat etmiş, o yola girmiş olmanın bir alametidir (*Antika Ansiklopedisi* 1998: 218; Pakalın 1983: II/ 241; Koçu 1967: 152).

Kemerin yapımında farklı maddeler kullanılmıştır. Nitekim aşağıdaki beyitlerde de farklı unsurlar kullanılarak yapılan kemerlerden bahsedilmektedir. Beyitlerde en çok altın kemerin geçmesi dikkat çekmektedir. Zer-kemer, zerrîn-kemer, altın kemer şeklinde ifade edilen kemerler, bazen altın kordonların örülmesiyle, bazen de altın tabakaların

birbirine monte edilmesi yoluyla kemer hâline getirilmekteydi. Aynı yöntem gümüş kemerler için de geçerlidir.

Beyitte Nazmî, “sevgilinin beli o kadar incedir ki kemer bile belirsizdir” diyerek sevgilinin belinin inceliğine dikkat çekmektedir. Kemer burada bir giyim unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci beyitte de şair, “ağzının olup olmadığı belli değil ancak belinin yeri taktığın kemerden bellidir” diyerek kemeri sevgilinin güzellik unsurlarından olan belinin inceliğini vurgulamak için kullanmaktadır:

*Kemerde kemerde belürsüz olur
O yârün ki bir kılca yokdur beli*

Edirneli Nazmî D., G. 275/ 3

*Belürmez var mı yâ yok ağzun ama
Belün bellü olur yindek kemerden*

Edirneli Nazmî D., G. 172/ 2

Kuşak: Kuşak, eski Türk giyiminin en önemli parçalarından bir tanesidir. Çünkü giyim söz konusu olduğunda kadın ya da erkek fark etmeksizin herkesin giyimini tamamlayan bir unsurdur. Kuşak iki çeşittir. Bir tanesi, giysinin altından giyinilerek bele sarılan özellikle kışın soğuktan korunmak için yünden olan kuşaklardır. Bir diğeri ise, giysinin üzerinden bele sarılan, hem bir süs eşyası olan hem de kıvrımları arasında birçok şeyi taşımaya sağlayan son derece fonksiyonel ve kişinin durumuna göre güzel kumaşlardan yapılan kuşaklardır. Özellikle erkek giyiminde en alt tabakadan en üste kadar beline kuşak sarmayan hiç kimse yoktur. Saray erkânı bazen bu kumaş kuşaklar yerine bellerine kemer de takmışlardır. Fonksiyonel bir giyim unsuru olan kuşağın kıvrımları arasında çevreler, bıçaklar, hançerler, çubuklar, tütün ve kav çakmak keseleri, para keseleri, enfiye kutuları, saatler, anahtarlar sokulup taşınmıştır (Koçu 1967: 161).

Kuşağın bir anlamı da kemerde olduğu gibi bazı manevi değerleri ifade etmesidir. Aynen kemerde olduğu gibi kuşak da verilen sözü ve girilen yolu temsil etmektedir. Aşağıdaki beyitte, erenler yolundan bahsedilmesi bize kuşağın bu anlamını çağrıştırmaktadır:

*Erlük gelir be Nazmî erenler yolın varur
Her kangı beg yigit ki pek ola kuşağına*

Edirneli Nazmî D., G. 218/ 5

Kürk: İşlenerek elbise, astar ya da aksesuar olarak kullanılan; yumuşak tüylü hayvanların postları ve bu postlara kaplanan kumaşlarla yapılan giysilere genel olarak kürk adı verilmektedir. Kürkler, hangi hayvana ait olduğu belirten isimlerle anılır. Samur, vaşak, zerdava, kakım, tilki, sincap, tavşan vb. bunlardan bazılarıdır. Kürk Osmanlı Sarayı’nda son

derece önemli bir yere sahipti. Kürklerin en güzelleri, soğuk iklimli memleketlerden geldiği hâlde, İstanbul, en güzel kürklerin alınıp satıldığı bir merkez haline gelmiştir. Kürkçülük ise başlı başına bir sanat olmuştur. Usta debbağların elinde önce sırt, boyun, göbek ve bacak kısımları olarak dörde ayrılan kürklük, postlar ince bir ışikle işlenir, birbirine dikilir ve eni boyu tespit edilmiş bir pafta teşkil etmektedir. Buna tahta ismi verilmektedir. Bu tahtalar, iki ön parça, bir arka parça, omuzlar, kol ve boyun oyuklarıyla kaplanacak hâle gelmiş ve ferve adını almıştır (*Antika Ansiklopedisi* 1998: 245).

Osmanlı döneminde kürk, aynı zamanda saray ve devlet erkânının giydiği bir tür üniforma niteliği de kazanmıştı. Sadrazamlar, vezirler, yüksek rütbeli devlet görevlileri resmî giysi olarak kürk de giymişlerdir. Kürkün niteliği, biçimi ve süslemeleri, sahibinin rütbe ve görevini yansıtmıştır “ (*Antika Ansiklopedisi* 1998: 245).

Sevgilisine ‘aslanım benim’ diyerek seslenen şair, ona kaplan derisi takke ve şal kürkünün yakışacağını söylemektedir:

*Key yaraşur key güzel düşer o şal kürki ile
Sana şol kaplan derisi takye aslanum benim*

Edirneli Nazmî D., G. 154/ 4

Pelas: Pelas, eski kilim, keçe, abaya verilen isimdir (Devellioğlu 1998: 856). Eski olmanın, fakirliğin bir sembolü olarak kullanılan pelas; derviş, âşık gibi kavramlarla maddiyattan, gösterişten uzak olmayı ifade edecek şekilde kullanılmakla beraber, kıymetli kumaşlarla birlikte de zikredilerek anlatımda zıtlıkların oluşturduğu etkiden faydalanılmaya yarayan bir unsur da olmuştur.

Gönlünün ne zamandır tasayla pas tutmadığını yani kararmadığını ifade eden şair, bunun nedeni olarak giydiği pelası göstermektedir. Yani maddi anlamda insanı zorlayan şeylerden ve dünya işlerinden uzaklaşıldığında, giyime kuşama önem verilmediğinde insanı üzen ve yoran birçok şeyden uzaklaşmış olacağı ifade edilmiştir:

*Nice tutmaya benim tasayla gönlümü pas
Böyle olur kişinin giydiği olunca palas*

Edirneli Nazmî D., G. 66/ 1

Yüzük: Kadın ve erkeğin kullandığı, parmağa takılan ve zaman zaman değerli madenlerden yapılarak üzerine değerli taşların konulduğu mücevher bir halkadır (Koçu 1967: 247).

Nazmî, sevgilinin kırmızı dudağı ve iki dudağı arasında görünen beyaz dişlerini, lalden yapılan bir yüzüğün taşı üzerindeki beyaz incilere benzetmiştir:

*Dudağında görüp derler didüm yâre ne dürdür bu
Didi bir la'l yüzük kaşı üzre incilerdür bu*

Edirneli Nazmî D., G. 191/ 1

Başmak: Deriden yapılan ve üstü açık olan ayakkabıdır. Ancak sonraları genel olarak pabuca isim olmuştur (Pakalın 1983: I/ 167).

Başmağın burnu küt ve yuvarlaktır. İçindeki ayağın topuğu görünmez. Tabanı da yemeni tabanı gibi ince olmayıp kalın köseleden kesilmekteydi. Ancak tabanına nalça ve çivi çakılmazdı. Bunun yanında başmak sadece Müslüman halkın giyinmesine izin verilen bir ayakkabıdır. Giyen kişinin mevkiine göre rengi kırmızı, sarı veya siyahtı. Bu da Osmanlı toplumunda giyim unsurlarının aynı zamanda sosyal hayatı düzenlemeye yarayan birer araç olduğunu göstermektedir (Koçu 1967: 30).

Ayağına yeni bir başmak verilmeyeceğini söyleyen Nazmî, hiç değilse eski bir gelik verilmesini şu beytiyle arzu etmektedir:

*Çünkü virmezsin yeni başmak gölük
Virün ayağıma bir eski gelik*

Edirneli Nazmî D., G. 121/ 5

Başmakların bazen kırmızı renkte olduğu ise şu beyitten anlaşılmalıdır:

*Ayağında başmağı al olduğu her çağ anun
Sevgüsi yolında öldürdüklerinin kanıdır*

Edirneli Nazmî D., G. 45/ 4

Pabuç: Farsça “Pâ: ayak” ve yine Farsça olan pûş da “pûşîden=örtmek” giyinmek kökünden “örten, giyilen” anlamına gelmektedir. Bu ismin aslı Pâpûş'tur. Pâpûş, Türkçe “Ayakkabı” isminin Farsça tam karşılığıdır. Eski sözlükler de “pâpûş” diye kaydedilmiş olmasına rağmen, yüzyıllar boyunca halk ağzında daima “pabuç” şeklinde Türkçeleştirilmiş olarak söylene gelmiştir. Yemeni, mest kundura, filâr, terlik gibi türlü isim taşıyan, çeşitli şekil ve biçimde olan ayakkabılar “Pabuç” adı altında toplanmıştır (Koçu 1967: 185).

Pabuçların ön kısmının açık olduğu şu beyitten anlaşılmalıdır:

*Topukların göricek mest olup safâsından
Pabuç gibi açılıp kaldı ağzı haffâfın*

Nedim D., G. 65/ 3

Nazmî sevgiliye olan duygularını; sevgilinin ayağına değen pabuç eline geçse başının üzerinde taşıyacağını söyleyerek ifade etmiştir:

*Başum üzre yir iderdüm elüme girse eger
Yârün ayağına ol yüzini süren pabuç*

Edirneli Nazmî D., G. 31/ 3

Klasik döneme ait edebî metinlerde sosyal hayatın izlerini araştıran birçok çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da elde edilen veriler oldukça önemlidir. Yukarıdaki beyitler Edirneli Nazmî'nin Osmanlı toplumunun maddi kültürünün bir parçası olan giyim-kuşamla ilgili unsurlara kayıtsız kalmadığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Kaynakça

- Ahmet Refik. (1988). *Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Ahmet Refik. (1988). *On Birinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Ahmet Refik. (1988). *On İkinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Ahmet Refik. (1988). *On Üçüncü Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Antika Ansiklopedisi*. (1998). İstanbul: Kültür Yayınları. *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*. (1986). İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1998). *Osmanlıca –Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Karacan, T. (1991). *Bosnalı Alaeddin Sâbit Divanı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Koçu, R.E. (1967). *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Ankara: Sümerbank Yayınları.
- Köksal, M.F. (2004). Edirneli Nazmî'nin Yayımlanmamış Türki-i Basit Şiirleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 15, (63-82).
- Kumbaracılar, İ. (1970). *Serpuşlar*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.
- Macit, M. (1997). *Nedim Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları. Montagu, M. (tarihsiz). (Çeviren: A. Kurutoğlu). *Türkiye Mektupları*. İstanbul: Tercüman Yayınları 1001 Temel Eser:12.

- Meydan Larousse.* (1990). İstanbul: Meydan Yayınevi. Onay, A.T. (2000). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Önder, M. (1998). *Antika ve Eski Eserler Klavuzu*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özen, M.E. (1983). *Kıyafet Lugaçesi (Türkçede Kumaş Adları)*. İstanbul: Osmanlı Yayıncılık.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Sevüktekin, A. M. (1997). *Osmanlı Dönemi Kadın Giysileri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Tournefort, J. (2005). (Çev. A. Berktaş). *Tournefort Seyahatnamesi*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Turgut, S. (2001). Edirneli Nazmî, Dîvân-ı Türkî-i Basit (İnceleme- Metin-Sözlük- Adlar Dizini), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ünver, A. S. (1987). *Geçmiş Yüzyıllarda Kıyafet Resimlerimiz*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yatman, N. (1945). *Türk Kumaşları*. Ankara: Halkevi Neşriyat. *Yeni Tarama Sözlüğü*. (1983). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yetkin, Ş. (1993). *Türk Kumaş Sanatı, Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.